

УДК 343.3/.7

Микола Панов,доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
академік НАПрН України,**Герман Анісімов,**

кандидат юридичних наук, доцент

ОБМАН ЯК ОЗНАКА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ І ЙОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

У статті досліджується обман як спосіб вчинення злочину на рівні родового поняття, аналізуються його об'єктивні і суб'єктивні ознаки: сутність, зміст, обставини, форми та засоби, а також з'ясовується психологічний зміст та мета дій обманщика, що спрямовані на введення в оману обманутого; розглядаються питання кваліфікації злочинів, вчинюваних шляхом обману, в тому числі встановлення сукупності злочинів та подолання конкуренції кримінально-правових норм.

Ключові слова: спосіб вчинення злочину, обман, обманщик, обманутий, омана (помилка), сутність, зміст, обставини, форми засоби обману.

Обман є обов'язковою ознакою складів багатьох злочинів. В одних із них він прямо вказаний в законі (статті 190, 192, 218, 222, 224, 225, 383, 384 тощо Кримінального кодексу України (далі — КК), в інших — при тлумаченні однозначно випливає з його змісту (статті 158, 188¹, 216, 222, 224, 227, 232¹, 383, 384 тощо КК). У кожному із цих злочинів обману притаманні *індивідуальні риси*, що багато в чому обумовлені характером об'єкта й предмета злочину, особливостями суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності), його наслідків, мотиву, мети злочину. Разом із тим, обман у всіх випадках має й *загальні риси (ознаки)*, що властиві всім злочинам, які вчиняються цим способом. Встановлення таких загальних ознак і розробка на цьому підґрунті *родового поняття обману* має дуже важливе значення для з'ясування суті, змісту і обсягу обману в кожному конкретному випадку, а також для правильної кваліфікації злочинів, розмежування суміжних злочинів, відмежування злочинних діянь від незлочинних [1; 2].

З *об'єктивної сторони, обман* за своєю суттю є різновидом спілкування («викривленого») між людьми, в якому, з одного боку, виступає *особа, яка повідомляє неправдиві, такі що не відповідають дійсності, відомості* — обман-

щик, а з іншого — *обманутий, тобто особа, якій спрямовують (адресують) ці відомості*. Неправдиві відомості (неправда) при обмані завжди являють собою перекручену інформацію про певні обставини, події, явища, що не відповідає дійсному стану справ та викривляє істину. При обмані винний свідомо фальсифікує інформацію про дійсні відомості (уявлення), про ті чи інші факти реальної дійсності і замість них повідомляє особі, яку обманює, неправдиві відомості в повному або частковому обсязі. При цьому обманщик одночасно приховує, не повідомляє істинні (дійсні) відомості про фактичний стан справ. Так, при шахрайстві з фінансовими ресурсами винний усвідомлює, що надає органам державної влади, органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам, з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків, неправдиві відомості й при цьому завжди приховує відсутність у нього права на отримання зазначених фінансових ресурсів (ст. 222 КК). В інших випадках обманщик може взагалі бути не обізнаним щодо дійсного стану справ, не володіти жодними відомостями про ті чи інші обставини, але повідомляти про них спотворену, повністю неправдиву, перекручену інформацію — вигадки. Наприклад, при завідомо неправдивому пока-

занні (ст. 384 КК) свідок може взагалі бути не обізнаним про обставини справи, але в той самий час повідомити про них вигадані відомості. До обману належать також придумані обманщиком вигадки, різні фантазії, що повідомляються обманутому. Однак і тут винний замовчує те, що він не є обізнаним, не володіє істинними відомостями і замість них повідомляє неправдиві, вигадані.

Зміст обману утворює також *неповідомлення (замовчування)* тих відомостей, які винний повинен був повідомити. В цьому випадку неправдива інформація не передається особі, яку обманюють. У силу того, що обманщик не повідомляє істинних відомостей, які він повинен був повідомити, «утаємничує» їх, обманутий сприймає факти і обставини реальної дійсності неправильно, в спотвореному вигляді і відповідно до цього обирає неналежний варіант поведінки. Цьому нерідко передують помилки (омана) особи, що виникла поза волею винного. Проте обманщик своєю пасивною поведінкою — замовчування правди — зміцнює або підтримує таку оману, а іноді сприяє її виникненню. При цьому замовчування відповідних відомостей може бути віднесено до обману лише в тому випадку, якщо обманщик був зобов'язаний повідомити належні відомості, що мало відвернути оману потерпілого, або усунути таку оману, що вже виникла поза зусиллями винного і тим самим попередити обумовлену оману поведінку потерпілого особи [3]. Так, заволодіння чужим майном при шахрайстві шляхом неповідомлення певних відомостей утворює обман як спосіб вчинення цього злочину лише за умови, що винний був зобов'язаний повідомити такі відомості, що відвернуло б «посередницьку» діяльність потерпілого [4].

Повідомлення неправдивих відомостей, а також замовчування відомостей, що винний повинен був повідомити, завжди спрямовані на те, щоб істина щодо певних обставин (фактів) у свідомості обманутого була відображена в перекрученому, спотвореному вигляді. Отже, обман є особливим видом інформаційного (дезінформаційного) впливу на особу, яку обманюють. Винний втручається в сферу психічної (інтелектуальної та волевої) діяльності іншої особи, фальсифікує її уявлення про відповідні обстави-

ни, вводить цю особу в оману. Внаслідок цього обманутий обирає ту чи іншу лінію поведінки без знання про істинний, дійсний стан справ, його уявлення і судження фальсифіковані, а волевиявлення, та вчинки обумовлені обманними діями винного. *Отже, омана обманутого є важливою ознакою, що характеризує зміст обману. Вона виступає сполучним ланцюжком між діями винного і поведінкою (активною чи пасивною) обманутого.* У зв'язку з цим не можна погодитися з думкою про те, що омана як психічний стан обманутого не є ознакою обману [5]. Без урахування цього стану не можна з'ясувати зміст і сутність обману, а також неможливо встановити причинний зв'язок між діями винного, що полягають у повідомленні неправдивих відомостей або в замовчуванні відомостей, повідомлення яких було обов'язковим, і поведінкою обманутого, особливо в тих злочинах, де така поведінка є обов'язковою ознакою складу злочину, наприклад, так звана «посередницька діяльність потерпілого» при шахрайстві (ст. 190 КК), коли він, так би мовити, сам, за своїм волевиявленням «віддає» обманщику своє майно чи «передає» право на майно.

Виходячи з цього, для наявності обману як ознаки складу злочину необхідно встановити, що особа, яка піддається дезінформаційному впливу обманщика, має бути здатною сприймати неправдиву інформацію, за допомогою якої винний прагне ввести її в оману. Тому повідомлення неправдивих відомостей малолітньому, психічно хворому та іншим подібним особам, які не здатні сприймати такого роду відомості й об'єктивно не можуть бути в зв'язку з цим введені в оману (при усвідомленні цього факту винним), не можна розглядати як обман. Ось чому викрадення чужого майна, наприклад, у душевнохворих або малолітніх поєднане з повідомленням їм неправдивих відомостей, слід розглядати не як шахрайство, а як крадіжку.

Зміст обману утворюють також *обставини, про які обманщик повідомляє неправдиві відомості або замовчує ті відомості, які повинен був повідомити і, тим самим вводить чи ставить за мету ввести іншу особу в оману.* Всі обставини щодо змісту обману в найбільш узагальненому вигляді можуть бути згрупо-

вані таким чином: а) обман щодо певних фактів, предметів чи явищ об'єктивного світу (їх існування, тотожності, кількості, якості тощо); б) обман щодо особи обманщика або третіх осіб — фізичних чи юридичних (їх існування, тотожності, особливих рис, властивостей, якостей, — так званий «обман в особі»; в) обман щодо різних подій, випадків, вчинків; г) обман у намірах («неправдива обіцянка») [6; 7]. Обставини щодо змісту обману можуть як належати до елементів або ознак складу злочину, так і бути за його межами. Головне полягає в іншому — викривлені відомості про ці обставини повинні мати істотне значення для особи, яку обманюють, а повідомлення вказаної неправдивої інформації про них має бути достатньо переконливим для введення її в оману. Зміст обману складає його основу, сутність, обумовлює його існування як самостійного негативного соціально-правового явища.

Обман, як і будь-яке явище характеризується відповідною *формою*, аналіз якої дозволяє з'ясувати ряд істотних ознак обману. Залежно від форми зовнішнього вираження обман слід поділяти на обман у формі *активної поведінки* (повідомлення неправдивих відомостей) і у формі *пасивної поведінки* (бездіяльності, тобто неповідомлення тих відомостей, які обманщик мав повідомити). Найбільш поширеним є *обман у формі активної поведінки*. Іноді такий обман утворює самостійний злочин (наприклад, підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК), що свідчить про більш високий ступінь суспільної небезпеки вчиненого. Обман у формі *активної поведінки* може виражатися в *словесному* (вербальному) обмані і обмані дією. В основі *словесного обману* лежить людська мова (змістовне поєднання слів), за допомогою якої обманщик спотворює істину і вводить (чи може ввести) потерпілого в оману. Тут неправдиві відомості можуть бути повідомлені як у стверджувальній, так і в заперечувальній формі, як у вигляді категоричних суджень, так і у вигляді припущень, «особистих думок». Словесний обман може бути здійснений як в усній (вербальній), так і в письмовій формі. Усна словесна форма обману виражається в повідомленні неправди-

вих відомостей за допомогою проголошення слів. *Обман у письмовій формі* становить собою спотворення (фальсифікацію) істини шляхом фіксації думки людини в письмових актах (як правило, в документах) за допомогою спеціально створених накреслювальних знаків, що утворюють слова, а останні, у їх єдності за предметним змістом, — речення. Проте одне лише складання підроблених письмових актів (наприклад, документів), без їх використання та пред'явлення іншим особам, саме по собі ще не утворює обману в строгому сенсі цього слова, тому що неправдиві відомості від таких дій ще не доводяться до відома обманутого, істина в його уявленні ще не спотворюється, не перекручується і він не вводиться в оману. Але викривлена (неправдива) інформація при складанні письмових актів (документів) вже набуває матеріального виразу (документується) і призначається для подальшого її використання. Отже, такі дії вже самі по собі є суспільно небезпечними і тому в низці випадків визнаються злочинними і караними (статті 158, 199, 200, 223¹, 358, 366 тощо КК).

Обман дією виражається в рухах тіла, вчинках, жестах, «конклюдентних діях», на підставі яких можна зробити висновок про ствердження або заперечення обманщиком тих чи інших відомостей, що не відповідають дійсності. До такого обману належать фізично-інформаційні дії (у їх сполученні), наприклад, пред'явлення як дійсних підроблених документів чи інших предметів, що є носіями неправдивої інформації. Такі документи або предмети відіграють роль засобів спілкування як замітники слів, вони є носіями інформації, з їх допомогою обманщик передає (повідомляє) спотворену (викривлену) інформацію, що здатна ввести в оману обманюваного [8].

Засобами обману можуть бути різного роду предмети матеріального світу: підроблені документи, сфальсифіковані предмети, формений одяг, вимірювальні прилади, технічні пристрої та обладнання тощо, використання яких під час вчинення злочину завжди пов'язане з доведенням до відома інших осіб неправдивої інформації і введенням їх в оману.

Обман як спосіб вчинення злочину може виражатися: 1) у *безпосередньому дезінформаційному впливі* на обмануто-

го, коли неправдива інформація доводиться до його відома самим винним (або через третіх осіб) у тих чи інших розглянутих формах при їх міжособистісному спілкуванні; і 2) в опосередкованому впливі на його свідомість і волю за допомогою використання різних засобів дистанційної комунікації. Розвиток сфери ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж і мереж електров'язку останніми роками досяг такого рівня і характеру, при якому передача і прийом інформації, а також прийняття рішень кожною зі сторін спілкування можуть здійснюватися за допомогою технічних систем без безпосередньої особистої участі суб'єктів у інформаційному спілкуванні [9]. Суттєво розширюються у зв'язку з цим і межі (рамки) можливого застосування обману і введення в оману потерпілого щодо тих чи інших обставин шляхом використання засобів дистанційної комунікації (телефон, телетайп, факс, електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), системи та комп'ютерні мережі та мережі електров'язку).

Доволі часто автоматизовані системи як засоби забезпечення дистанційного спілкування створюють та вводяться в експлуатацію з метою виконання специфічних «управлінських» функцій і діють за принципом (алгоритмом): «запит» — «опрацювання» (перевірка) — «команда» («наказ») — «виконання». На цій основі побудована, зокрема, система розрахункових банківських операцій, в яких трансакція, — отримання коштів готівкою або оплата куплених товарів, — здійснюється шляхом використання платіжної банківської картки та банкомата (або платіжного терміналу). У зазначених технічних засобах закладено електронну програму, яка дозволяє власнику банківського рахунку розпоряджатися в дистанційному (опосередкованому) режимі належними йому грошовими коштами. Банкомат ідентифікує власника рахунку за відомостями, що закладені банком у платіжну картку (персональні дані, в т. ч. ідентифікаційний номер, [ПІН-код]) і за наявності позитивної ідентифікації здійснює через комп'ютерну систему розрахункового центру банку замовлену особою — володарем картки фінансову операцію. Якщо при цьому використовується підроблена картка чи

дійсна, але без згоди її власника, має місце обман як спосіб протиправного заволодіння чужим майном, зміст якого полягає в повідомленні неправдивих відомостей за допомогою використання банкомату щодо персональних ідентифікаційних даних користувача карткою («обман в особі»). Тут обманщик видає себе за власника рахунку і за допомогою введення в технічні засоби неправдивої інформації вводить в оману іншу сторону платіжно-розрахункових відносин — власника рахунку і грошових коштів, уповноважених осіб банку — працівників розрахункового центру, які обслуговують за допомогою технічних засобів такі фінансові операції та обробляють інформацію про їх здійснення.

Принципово важливим є те, що волевиявлення на видачу коштів з банкомату або здійснення іншої фінансової операції на замовлення клієнта відбувається на підставі договору відкриття та обслуговування банківського рахунку автоматично, тобто за задалегідь обумовленою угодою сторін у випадку використання належних засобів дистанційного доступу до рахунку (в т. ч. з використанням платіжних карток). Для цього створюються не тільки відповідні технічні засоби (термінали, банкомати тощо), а й програмне електронне забезпечення. Банкомат є складовою високотехнологічної технічної системи, що забезпечує можливість без безпосередньої особистої комунікаційної взаємодії банку та його клієнтів за задалегідь обумовленим ними алгоритмом. Шахрай же шляхом обману здійснює незаконні операції з використанням електронно-обчислювальної техніки, розпоряджається за допомогою банкомату чужими для нього грошовими коштами як своїми і протиправно заволодіває ними. Банкомат (платіжний термінал) тут виконує, умовно кажучи, «посередницьку функцію» між пред'явником платіжної картки і банком. Ось чому слід розглядати як шахрайство (а не як крадіжку, як інколи стверджують) протиправне заволодіння грошовими коштами, що знаходяться в банкоматі, шляхом використання (введення) неправдивої інформації при використанні електронного платіжного комплексу за допомогою підробленої картки (що виступає засобом обману). В даному випадку неправдива інформація надана обман-

щиком, що видає себе за власника банківського рахунку, обумовлює «видачу» банкоматом відповідної грошової суми шахраєві «як власнику» банківського рахунку.

З суб'єктивної сторони, злочини, що вчиняються шляхом обману, завжди передбачають наявність умисної вини. Суб'єкт усвідомлює, що повідомляє обманутому неправдиві відомості про ті чи інші обставини замість справжніх, або замовчує ті відомості, повідомлення яких було його обов'язком, він усвідомлює при цьому конкретну форму обману, а також характерні властивості засобів, що використовуються ним для перекручення інформації. Обманюючи іншу особу, винний завжди прагне ввести її в оману щодо тих чи інших обставин, що є його або кінцевою метою, наприклад, при завідомо неправдивому показанні (ст. 384 КК), або ж проміжним етапом для досягнення іншої мети, наприклад, заволодіння чужим майном при шахрайстві (ст. 190 КК). Отже, вчинення злочину шляхом обману завжди передбачає наявність у діях винного прямого умислу. У зв'язку з цим видається необґрунтованою висловлювана іноді думка про те, що виготовлення підроблених грошей чи державних цінних паперів, інших предметів цього злочину (ст. 199 КК), завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК), завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК) можуть бути вчинені з непрямим умислом. Мета обману і мета зазначених злочинів збігаються. З цього випливає, що ці злочини можуть бути вчинені лише з *прямым умислом*.

У структурі складу злочину обман належить до суспільно небезпечної дії (бездіяльності), є одним з її ознак, вказує на те, як саме, яким чином, шляхом використання яких сил, знарядь і засобів вчинено злочин і тому завжди виступає в ролі способу вчинення злочину. При цьому обман може різним чином співвідноситися з дією, що утворює об'єктивну сторону складу злочину. У більшості випадків він внутрішньо притаманний дії, становить її зміст, свідчить про операціональну своєрідність виконання цієї дії. Так, при завідомо неправдивому повідомленні про вчинений злочин, завідомо неправдивому показанні, обман притаманний дії, утворює її

зміст, визначає в кінцевому рахунку характер і сутність відповідного діяння.

У деяких же випадках обман у складі злочину може виступати як дія «допоміжного» характеру, наприклад, при шахрайстві (ст. 190 КК), заподіянні майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК) та ін. Але й тут обман не є чимось самостійним, відокремленим явищем, яке утворювало б об'єктивну сторону складу злочину, а виступає прийомом, «засобом» виконання «основного» діяння і тому розглядається як важлива ознака, що характеризує якісну своєрідність виконання цього діяння. Так, при шахрайстві в результаті обману (на відміну від крадіжки — при таємному викраденні чужого майна) винний *заволодіває* чужим майном або правом на майно — шляхом обману або зловживання довірою. У цих випадках обман ніби «забезпечує» виконання іншого (основного) діяння вищого рівня («заволодіння чужим майном» або придбання права на майно) в якості обслуговуючого його, є «прийомом», «необхідною умовою» здійснення останнього, перебуває з ним у необхідному причинному зв'язку та нерозривній єдності і утворює з ним «складне діяння». Незважаючи на вказані відмінності у співвідношенні зі злочинною дією (бездіяльністю), *обман у межах складу злочину завжди виконує притаманну йому функцію — виступає способом вчинення злочину, забезпечує виконання відповідної суспільно небезпечної дії (бездіяльності), що посягає на конкретний об'єкт кримінально-правової охорони.*

Кваліфікація злочинів, обов'язковою ознакою яких є обман, передбачає необхідність встановлення того, що конкретний злочин вчинено саме шляхом обману. Причому, якщо такий злочин обов'язково передбачає певну поведінку обманутого, то необхідно, щоб ця поведінка була результатом обману, знаходилася з ним у необхідному причинному зв'язку. У тому ж випадку, коли обман *тільки супроводжував злочинне діяння, полегшував його вчинення чи приховування і не виступав у якості способу його вчинення*, то не можна говорити і про наявність у конкретному випадку обману як ознаки складу злочину. На цих підставах не можна погодитися з твердженням про те, що отримання в резуль-

таті обманих дій чужого майна для тимчасового догляду чи зберігання, або одержання доступу до нього та подальше викраденням цього майна утворює шахрайство. Тут винний хоча і застосовує обман, але лише для того, щоб створити умови для подальшого здійснення викрадення чужого майна. Якщо ж сам акт вилучення чужого майна було здійснено таємно, без застосування обману, то вчинене має кваліфікуватися як крадіжка [10].

Підсумком кваліфікації повинен бути висновок про те, яка саме норма КК має бути застосована в конкретному випадку. За загальним правилом, злочини, що вчиняються шляхом обману, кваліфікуються за однією статтею Особливої частини КК, яка в повному обсязі охоплює все скоєне: і суспільно небезпечне діяння (бездіяльність), і обман як спосіб його вчинення. Але іноді такі суспільно небезпечні діяння одночасно містять ознаки декількох злочинів. Йдеться про випадки, коли обман, будучи способом вчинення конкретного злочину (наприклад, передбаченого статтями 190, 192 КК тощо), в той самий час утворює ознаки самостійного складу злочину, наприклад: службового підроблення або підроблення документів, печаток, штампів та бланків (ст. 366, ч. 1 ст. 358 КК), використання підроблених документів (ч. 4 ст. 358 КК), самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи (ст. 353 КК). У таких випадках необхідно діяти одного з можливих рішень: або все вчинене має кваліфікуватися лише за статтею КК, яка передбачає відповідальність за конкретний злочин, способом вчинення якого є обман (наприклад статті 190, 192 КК тощо), або, крім цієї норми, необхідно застосувати ще й статтю КК про відповідальність за службове підроблення або підроблення документів, використання підроблених документів або самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи (відповідно, ч. 1 ст. 366, ч. 1 ст. 358, ч. 4 ст. 358, ч. 1 ст. 353 КК).

Вирішуючи питання про кваліфікацію злочинів, вчинених шляхом обману, який пов'язаний зі службовим підробленням або підробленням документів (ст. 366, ч. 1 ст. 358 КК), необхідно враховувати, що фальсифікація, підроблен-

ня документа (повна або часткова) сама по собі ще не утворює обман як спосіб вчинення злочину. Підроблений документ тут ще *не використовується, не пред'являється обманутому (обман дією)* і, отже, ще немає дезінформаційного впливу на його психіку (інтелект і волю). Таким чином, обман як ознака об'єктивної сторони складу злочину в цілому не містить у своєму змісті підроблення документів. Останнє слід розглядати лише як певні етапи: готування чи замаху на вчинення злочину, обов'язковою ознакою якого є обман. Подібні дії повинні кваліфікуватися за ст. 366 або за ч. 1 ст. 358 КК і за відповідними статтями КК, що передбачають відповідальність за готування чи замах на конкретний злочин, вчинюваний шляхом обману (шахрайство, заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою і т. п.) за правилами сукупності злочинів. Непереконливою у цьому зв'язку видається позиція, згідно з якою пропонується кваліфікувати заволодіння чужим майном шляхом шахрайства, заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, поєднані з підробленням документів тільки за ст. 190 КК або за ст. 192 КК без застосування ст. 366 або ч. 1 ст. 358 КК [11]. Таку кваліфікацію слід визнати «неповною», оскільки вона не надає належної юридичної оцінки всього вчиненого в повному обсязі: підроблення документів та шахрайські дії. *Такий підхід є домінуючим у доктрині кримінального права [12], і ми його поділяємо.*

Сукупність злочинів утворює також викрадення шляхом зловживання службовим становищем, поєднане зі службовим підробленням. Підроблені документи є предметом злочину, передбаченого статтями 358, 366 КК. Ці документи в подальшому «трансформуються» в «засоби обману», коли вони використовуються (пред'являються) при заволодінні чужим майном шляхом обману у формі зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК). Тут підроблення документів як самостійний злочин вчинюється для використання підроблених документів у «подальшому», в якості «засобів обману» при здійсненні іншого самостійного злочину. Таким чином, підроблення документів не утворює способу вчинення даного злочину і не виступає в

якості необхідного елемента складу злочину, передбаченого ст. 191 КК. Тому підроблення як самостійний злочин, що посягає на притаманний йому самостійний об'єкт кримінально-правової охорони лише створює умови для подальшого заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем і утворює з ним сукупність злочинів. З цього виходить і Пленум Верховного Суду України в роз'ясненнях про кваліфікацію незаконного обернення чужого майна, поєднаного з підробленням документів (див. п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності»).

В окремих випадках злочини, що вчиняються шляхом обману, пов'язані з *використанням підроблених документів особою, яка сама їх не підробляла*. У подібних ситуаціях використання підроблених документів утворює зміст обману (обман дією). Оцінюючи такі дії, на перший погляд, можна дійти висновку, що норми, які встановлюють відповідальність за використання підроблених документів (ч. 4 ст. 358) і за конкретний злочин, вчинений шляхом обману (статті 190, 192 КК та ін.), знаходяться між собою у відношенні конкуренції «частини і цілого» і тому застосовуватися повинна остання норма («ціле»), що з найбільшою повнотою охоплює все вчинене. Однак збіг і співпадіння названих норм має місце лише за ознаками об'єктивної сторони. За іншими ж елементами складу злочину, зокрема щодо об'єкта злочину, між ними існують істотні відмінності. Ці злочини посягають на різні об'єкти і самостійні безпосередні об'єкти, жодна з норм не становить частини іншої. Тут злочин,

розпочавшись однією й тією самою дією, далі ніби поділяється на два: одна дія призводить до настання двох різних наслідків, що не охоплюються однією статтею Особливої частини КК; страждають дві різні групи суспільних відносин, два об'єкти злочинного посягання. У підсумку мають місце не один, а два злочини — ідеальна сукупність злочинів [13]. Тому непереконливою видається думка щодо кваліфікації викрадання шляхом шахрайства, заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, поєднаних із використанням підроблених документів тільки за статтями 190 та 192 КК без застосування ч. 4 ст. 358 КК [14; 15; 16]. Таке рішення не дозволяє враховувати суспільної небезпеки і специфіки конкретного випадку, в результаті чого покарання буде призначатися тільки за злочин, способом вчинення якого виступає обман. Використання ж підроблених документів, що утворює самостійний злочин, залишиться без належної правової оцінки.

Аналогічно має вирішуватися питання і про кваліфікацію злочинів, вчинених шляхом обману, поєднаного з самовільним присвоєнням владних повноважень або звання службової особи. У цих випадках самовільне присвоєння влади або звання посадової особи також утворює зміст обману (наприклад, використання форменого одягу працівника правоохоронних органів при шахрайстві). Вказаний злочин (ст. 353 КК) посягає на самостійний властивий йому об'єкт, який також не входить як складова частина до об'єкта злочину, вчиненого шляхом обману, і тому все вчинене повинно кваліфікуватися за правилами сукупності злочинів.

ПРИМІТКИ

1. Панов Н. И. Квалификация преступлений, совершаемых путем обмана : учеб. пособ. / Н. И. Панов. — Х. : Юрид. ин-т, 1980. — С. 35—37.
2. Сабитов Р. А. Обман как средство совершения преступления : учеб. пособ. / Р. А. Сабитов. — Омск : Омская высшая школа милиции, 1980. — С. 3—7.
3. Хиллота В. В. Формы хищения в доктрине уголовного права : монография / В. В. Хиллота. — М. : Юрлитинформ, 2014. — С. 286—287.
4. Кригер Г. А. Борьба с хищениями социалистического имущества / Г. А. Кригер. — М. : Юрид. лит., 1965. — С. 163.
5. Борзенков Г. Н. Ответственность за мошенничество / Г. Н. Борзенков. — М. : Юрид. лит., 1971. — С. 79—80.
6. Никифоров Б. С. Борьба с мошенническими посягательствами на социалистическую и личную собственность по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. — М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1952. — С. 111—137.

7. Борзенков Г. Н. Знач. праця. — С. 30—54.
8. Там само. — С. 54—66.
9. Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти : монографія / Н. А. Савінова. — К. : ТОВ «ДКС», 2011. — С. 82—124.
10. Владимиров В. А. Квалификация похищений личного имущества / В. А. Владимиров. — М. : Юрид. лит., 1974. — С. 104—105.
11. Матышевский П. С. Ответственность за преступления против социалистической собственности / П. С. Матышевский. — К. : Вища школа, 1983. — С. 58—60, 129—130.
12. Лопашенко Н. А. Преступления против собственности: теоретико-прикладное исследование / Н. А. Лопашенко. — М., 2005. — С. 272.
13. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. — М. : Юрид. лит., 1972. — С. 286—295.
14. Матышевский П. С. Знач. праця. — С. 58—60, 129—130.
15. Борзенков Г. Н. Знач. праця. — С. 163—166.
16. Третьяк М. И. Мошенничество как преступление против собственности в современном уголовном праве : курс лекций / М. И. Третьяк. — М. : Юрлитинформ, 2014. — С. 107.

Панов Николай, Анисимов Герман. Обман как признак состава преступления и его уголовно-правовое значение.

В статье исследуется обман как способ совершения преступления на уровне родового понятия, анализируются его объективные и субъективные признаки: сущность, содержание, обстоятельства, формы и средства, а также выясняется психологическое содержание и цель действий обманывающего, направленные на введение в заблуждение обманываемого; рассматриваются вопросы квалификации преступлений, совершаемых путем обмана, в том числе установление совокупности преступлений и преодоление конкуренции уголовно-правовых норм.

Ключевые слова: способ совершения преступления, обман, обманывающий, обманываемый, заблуждение (ошибка), сущность, содержание, обстоятельства, формы и средства обмана.

Panov Mykola, Anisimov German. A fraud as a sign of a crime and its penal value.

The fraud as a way of committing a crime at the level of generic concepts, the analysis of its objective and subjective signs, essence, content, circumstances, forms and means are researched in this article. Also was made a clarification of psychological content and a purpose of deceiver's actions, which directed at a misrepresentation of deceived; was regarded the issues of the crime qualification committed by fraud, including an establishment of crime totality and an overcoming of the criminal law competition.

Key words: a way of committing a crime, a fraud a deceiver, a deceived, a misrepresentation, an essence, content, circumstances, forms and means of a fraud.